

Лекція: Захист дисертації.

Вступ

Підготовка дисертації до захисту включає кілька етапів, зокрема, попередню експертизу дисертації (передзахист); представлення дисертації до спеціалізованої вченої ради; підготовку здобувача до самої процедури захисту.

1. Підготовка дисертанта до захисту.

Дисертаційне дослідження подається на попередню експертизу. Для отримання висновку організації, в якій була виконана дисертація, претендент повинен подати відповідну заяву ректору (директору) організації. До заяви додаються три примірники автореферату і три екземпляри дисертації. Після цього призначаються 3-4 рецензенти з числа докторів і кандидатів наук за спеціальністю, комісія, вчений секретар, встановлюються терміни надання висновку, час і місце передзахисту.

Для розгляду дисертації, крім автореферату і дисертації, слід також надати основні публікації здобувача за темою дослідження, первинні документи, що відображають процес експериментальної чи дослідної роботи, акти впровадження. Рецензії на дисертацію повинні видаватися здобувачеві за 10 днів до передзахисту; в дійсності ці терміни часто не дотримуються. Часто дисертанту доводиться самостійно писати текстові заготовки для подібних рецензій. У кожній рецензії в результаті має бути однозначна відповідь: рекомендувати дисертацію до захисту чи ні.

Зазвичай дисертанти прагнуть проходити передзахист у тій самій організації, де буде проходити сам захист. Переваги цього безперечні, адже в попередній експертизі братимуть участь і фахівці, причетні до майбутнього захисту, тож краще їх заздалегідь залучити на свою сторону. Крім того, прийняте за результатами передзахисту попереднє рішення в такому випадку позначиться і на наступному рішенні тієї самої ради.

Передзахист необхідно готувати не менш ретельно, ніж захист. По-перше, це як би генеральна репетиція, без якої не відбудеться підсумковий захист дисертації. По-друге, найчастіше саме на попередньому захисті робота розглядається по суті, можуть бути висловлені зауваження, що дозволяють поліпшити роботу, зменшити ступінь майбутнього ризику. Крім того, передзахист знаходиться під певним контролем у дисертанта і його наукового керівника, чого не можна сказати з тією ж упевненістю про захист.

Попередній захист дисертації здійснюється в такій послідовності:
- здобувач робить доповідь про сутність і головні моменти дисертаційного дослідження (20-30 хвилин);

- здобувач відповідає на питання, що стосуються змісту дисертації;
- далі виступають рецензенти і присутні;
- здобувач відповідає на висловлені рецензентами і присутніми зауваження і пропозиції;
- відбуваються заключні дебати і підведення підсумків дискусії.

2. Підготовка до захисту дисертації.

Далі дисертація представляється на попередній розгляд до спеціалізованої вченої ради. При цьому до вченої ради має подаватися і певний набір документів: заява, особовий листок з обліку кадрів, завірені копії дипломів про вищу освіту, засвідчені свідоцтва про успішну здачу кандидатських іспитів, висновок організації, копії публікацій, авторських свідоцтв, автореферати, включаючи і електронний його варіант, відгук наукового керівника тощо (неповний перелік).

Позитивне рішення про прийняття дисертації до захисту приймається при дотриманні в тому числі і таких умов:

- її зміст відповідає паспорту спеціальності і дана вчена рада має право приймати до захисту дисертації за цією спеціальністю;
- основні результати дисертаційного дослідження відображені в наукових публікаціях.

Спеціалізована вчена рада доручає фахівцям з числа комісії підготувати висновок про науковий рівень дисертації, відповідність її спеціальності та профілю вченої ради, кількість та обсяг публікацій, особистий внесок здобувача.

Висновок комісії має містити відомості щодо актуальності, новизни, достовірності результатів, практичної значущості дослідження, публікацій, відповідності дисертації спеціальності та профілю вченої ради. Також у висновку рекомендуються опоненти і провідна організація, вказується перелік адрес для розсилки автореферату. Висновок підписується всіма членами комісії.

Для розгляду кандидатської дисертації призначаються два офіційних опоненти, один з яких має бути доктором наук. Офіційними опонентами призначаються співробітники різних організацій. Тільки один з опонентів може бути членом вченої ради, де відбувається захист або співробітником організації, де відбувається захист. Офіційними опонентами не можуть бути члени Атестаційної колегії МОН, наукові керівники, співавтори і деякі інші особи.

Офіційні опоненти готують і подають до вченої ради відгуки, в яких підтверджується актуальність теми, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації, їх достовірність і новизна, повнота викладу дисертації в опублікованих працях, а

також відповідність дисертації "Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань".

Відгук про дисертацію готує і провідна організація. Провідною призначається організація, компетентна в цій галузі, що входить при цьому до спеціального переліку, затвердженого ВАК (МОН). Провідною не може бути організація, де виконувалася дисертація, де працює здобувач або його науковий консультант чи керівник. Даний відгук підписує доктор наук з відповідної спеціальності; при цьому він не має права бути членом вченої ради, в якому відбувається захист дисертації.

Копії письмових відгуків опонентів і провідної організації мають бути вручені здобувачеві не пізніше, ніж за 10 днів до захисту дисертації. На практиці ці терміни можуть затягуватися.

Після прийняття дисертації до захисту надсилається і публікується повідомлення про захист дисертації. Дата подання повідомлення вважається датою прийняття дисертації до захисту. Самий же захист може бути призначений спецрадою тільки після публікації повідомлення (не раніше, ніж через місяць).

Після призначення дня захисту здобувач може починати підготовку до захисту. Для цього йому слід розподілити всі справи, які необхідно зробити до дня захисту на дві основні категорії. В першу входять організаційні заходи, в другу - особиста підготовка до захисту. До числа заходів організаційного характеру відносяться такі:

- роздрукування автореферату і розсилка його відповідно до встановленого переліку розсилки. Розсилка має бути здійснена за місяць до призначеного дня захисту;
- здача тексту дисертації і автореферату в бібліотеку організації, де буде відбуватися захист, публікація текстів в мережі Інтернет;
- відправка тексту дисертації і екземплярів автореферату офіційним опонентам і в провідну організацію;
- отримання з вченої ради копій відгуків офіційних опонентів і провідної організації.

Особиста підготовка здобувача до захисту зводиться в першу чергу до роботи над текстом доповіді-виступу за результатами дисертаційного дослідження. Зміст доповіді має коротко передавати основний зміст дисертації. У той же час, просте переказування змісту не дозволяє виділити найістотніші результати роботи, підкреслити її оригінальність, відтінити специфіку, звернути увагу присутніх на засіданні ради на новизну роботи та особистий внесок автора. Ці завдання вирішуються здобувачем краще, якщо в основу повідомлення покласти висновки і рекомендації в їх творчому викладі.

Це призводить до необхідності присвятити початок свого виступу розкриттю змісту досліджуваної проблеми, постановці цілей і завдань

дослідження, обґрунтуванню його актуальності, наукової та практичної значущості на тлі раніше виконаних досліджень. Непогано також підкреслити оригінальність застосованих методів дослідження.

У другій частині виступу треба виділити вузлові елементи роботи, пояснити, підкреслити, показати які нововведення досягнуті в ході дослідження, обґрунтувати їх, продемонструвати особистий внесок здобувача в досягнення отриманих результатів.

Досить часто дисертант намагається використовувати основний час доповіді на виклад змісту дисертації по розділах і підпунктах, на що йде маса часу, тоді як слухачам так і залишається незрозумілим, що ж власне зробив сам автор дисертації, що нового він вніс в науку і практику, які найважливіші результати роботи. Рекомендації викладати в доповіді зміст кожного розділу дисертації є навіть в такому популярному посібнику для аспірантів і здобувачів, як книга Ф. А. Кузіна "Кандидатська дисертація". Краще все ж викладати не зміст роботи по розділах, а сутність найбільш значущих результатів.

У заключній частині виступу слід підсумувати все, що зроблено, отримано в роботі у вигляді висновків і рекомендацій.

Виступ можна і потрібно проілюструвати за допомогою схем, таблиць, графіків, слайдів, фото- і відеоматеріалів, комп'ютерної техніки і т. д. Засоби наочності необхідно готувати дуже ретельно за змістом, не кажучи вже про дотримання правил оформлення графіків, діаграм, таблиць. Недбало виконані засоби наочності - це і додаткові питання, і додаткові зауваження на захисті. Останнім часом часто прийнято замість великих плакатів робити або роздруковки таблиць, графіків, які кладуться в папки членам ради, або презентації в Повер Поінт.

Доповідь для захисту слід підготувати особливо ретельно, а також неодноразово його прорепетирувати з годинником в руках, щоб не виходити за рамки встановленого регламенту.

При підготовці доповіді слід враховувати, що 1 сторінка машинописного тексту, надрукованого через 1,5 інтервали, відповідає приблизно 2,5 хвилинам виступу. Темп виступу не повинен бути занадто швидким або повільним. При цьому необхідно залишити резерв часу на пояснення демонстраційного матеріалу, відмітивши в тексті доповіді відповідні місця. Для зручності читання цифри краще писати разом зі словами, наприклад, 1 млн. 200 тис., А не 1200000, щоб не довелося потім довго підраховувати нулі. Рекомендується друкувати доповідь досить великим шрифтом (в залежності від гостроти зору), а також робити великі інтервали між рядками і поля, щоб завжди можна було оперативно вставити позначки, доповнення, коментарі.

Разом з тим, читання всієї доповіді з паперу чинить не найкраще враження на присутніх. У зв'язку з цим можна згадати цілу масу анекдотів, складених про Леоніда Ілліча. Щоб не нагадувати в процесі виступу старого

вождя в його останні роки життя, варто, по-перше, добре вивчити доповідь, а потім скласти до цієї доповіді перелік ключових фраз-тез в тому порядку, в якому буде викладатися доповідь. Періодично дивлячись в тези, а не читаючи всю доповідь з папірця можна створити сприятливе враження у присутніх і при цьому нічого не забути і не переплутати.

Є ще один цікавий спосіб: заздалегідь покласти текст доповіді на трибуну (щоб ніхто не бачив) і почати доповідь, не встаючи за трибуну - по пам'яті, дивлячись в очі присутнім. Потім, коли завчений текст вичерпається, можна як би мимоволі стати за трибуну і продовжити доповідь, використовуючи заздалегідь заготовлений текст.

Заздалегідь слід підготувати і відповіді на зауваження, що містяться у відгуках офіційних опонентів та провідної організації. Хоча саме слово "опонент" в перекладі з латинської означає "той, що заперечує", "супротивник", насправді в переважній більшості випадків офіційний опонент виступає в ролі "захисника" - часто він прагне відшукати в дисертації і виграшно подати ті позитивні моменти, які дисертант розкрив недостатньо яскраво, а недоліки сформулювати так, щоб не виникло сумнівів в "дисертабельності" роботи.

У зв'язку з цим слід зазначити, що претендент повинен побоюватися перш за все не своїх офіційних опонентів, а окремих пихатих членів вченої ради, які вважають, що крім них ніхто не здатний зробити що-небудь в науці. Об'єктивний, не скутий упередженнями офіційний опонент - не супротивник, а головний союзник, реальна опора дисертанта. У світлі цих міркувань слід шукати сильних опонентів, з ім'ям, вагою, репутацією.

Проте всі зауваження опонентів треба ретельно проаналізувати і підготувати на них розгорнуті відповіді. З частиною зауважень потрібно погодитися. Деякі, найбільш несуттєві, можна і не згадувати, але якщо погоджуватися з усіма зауваженнями опонентів - це може призвести не найкраще враження.

Доцільно також заздалегідь заготовити текст заключного слова в тій частині, де дисертант буде дякувати науковому керівнику, голові та членам ради, опонентам, кафедрі, лабораторії, де він готував дослідження, проходив предзахист.

3. Захист дисертації.

Процедура захисту має форму публічної наукової дискусії, в якій можуть взяти участь не тільки офіційно призначені виступаючі, а й усі члени ради, а також будь-який присутній.

Засідання вченої ради, на якому відбувається захист, фіксується за допомогою технічних засобів. Розшифрована і засвідчена фонограма є

стенограмою засідання; вона зберігається у вченої раді до остаточного рішення про присудження наукового ступеня.

На захисті дисертації мають бути присутні не менше 2/3 складу спеціалізованої вченої ради за умови, що в ньому беруть участь не менше 3-х докторів наук за спеціальністю кандидатської дисертації.

На захисті мають бути присутніми офіційні опоненти. В крайньому випадку, допускається відсутність одного з опонентів з поважної причини і за умови, що його відгук про роботу був позитивним.

Засідання спеціалізованої вченої ради із захисту дисертації відбувається відповідно до певної процедури. Відкриває засідання голова, він фіксує наявність кворуму, виконує ряд інших формальностей, зокрема оголошується назва дисертації, ПІБ її автора, опонентів, найменування провідної організації. Далі слово надається вченому секретарю, який повідомляє про надання всіх необхідних для захисту документів, зачитує коротку біографію дисертанта, оголошує наявність актів впровадження результатів дослідження.

Після цього слово надається самому здобувачеві, який зачитує або викладає в усній формі (що краще) свою доповідь, підготовлену заздалегідь.

Бажано, щоб на захисті дисертант тримався спокійно, з гідністю, але, в той же час, не слід надмірно підкреслювати свої досягнення, демонструючи небачену ерудицію. Мова повинна бути нормальною по гучності і не дуже швидкою. Найбільш прийнятна спокійна викладацька манера виступу.

Оскільки доповідь являє собою заздалегідь підготовлений і відрепетируваний текст, то перший найбільш відповідальний момент - це відповіді на питання. Саме тут члени ради дивляться на дисертанта найуважнішим чином - наскільки самостійно він орієнтується в науковій проблемі.

Дуже важливо, щоб відповіді на питання були правильними, ясними і чіткими, звучали впевнено і переконливо.

Можливі два варіанти формулювання відповідей. Претендент може уважно вислухати всі питання і по можливості їх записати; це дасть йому час для обмірковування відповідей. Другий варіант реальний, якщо здобувач володіє знаннями настільки, що може відповідати на питання відразу і в порядку їх надходження. Цей варіант справляє гарне враження; до того ж при докладній відповіді на попереднє запитання може відпасти необхідність в наступних питаннях, і загальне число питань таким чином зменшиться.

В середньому дисертанту задається не більше десяти запитань. Питання, що задаються на захисті, як правило, можна віднести до одного з трьох зазначених нижче типів:

- питання, що задаються з метою уточнити наукові позиції, окремі положення дисертації, визначення понять, факти тощо;

- питання, що задаються з метою підтримати дисертанта, дати йому можливість деталізувати найбільш цікаві та сильні сторони роботи;

- питання, викликані незадоволеністю членів ради від заслуховування доповіді, перегляду автореферату або дисертації. Питання цього типу легко відрізнити від інших за інтонаціями, якими вони задаються, спрямованості тощо. І тут дисертанту необхідно бути особливо уважним, по можливості дати вичерпні відповіді.

Впевненість відповідей на поставлені запитання значною мірою впливають на результати голосування. Слід також зауважити, що на захистах не найкраще враження залишають дисертанти, які нічого не змогли сказати по суті висловлених зауважень і з усіма погодились.

Після того як здобувач відповість на всі питання, зазвичай слово надається його науковому керівнику або консультанту, який характеризує відношення претендента до роботи і його особистісні якості, що розкрилися в процесі наукового співробітництва.

Потім оголошуються відгук провідної організації та інші відгуки на дисертацію та автореферат, надіслані до ради. Якщо відгуки містять зауваження і побажання, слово надається претендентові, який відповідає на всі зауваження і побажання.

Далі виступають опоненти. В їхньому виступі мають бути викладені, як мінімум, всі зауваження і пропозиції, які мали місце в письмовому варіанті відгуку.

Після відповідей здобувача на виступи опонентів (текст відповідей має бути продуманий заздалегідь), вчена рада переходить до наступного етапу процедури захисту - до дебатів, в яких мають право взяти участь не тільки члени ради, а й усі присутні в залі. Виступаючі в коротких повідомленнях викладають свою оцінку наукової роботи здобувача. Після закінчення дебатів претендентові знову надається слово, в якому він повинен в коректній формі дати відповідь на виступи учасників обговорення, а також подякувати керівнику, опонентам, раді, всім тим, хто будь-яким чином брав участь у захисті даної дисертації.

Висновки

На цьому підводиться підсумок захисту. За пропозицією голови ради обирається лічильна комісія для проведення таємного голосування. Всі сторонні і особи, які не мають права голосу у вченій раді, виходять із залу, і здійснюється закрита процедура голосування, в ході якої здобувачеві присуджується або не присуджується вчений ступінь. Ступінь присуджується, якщо не менше трьох чвертей присутніх на захисті членів ради проголосували позитивно. Лічильна комісія веде протокол, на підставі якого після закінчення процедури приймається висновок ради з даної дисертації. Текст висновку

стверджується відкритим голосуванням, після чого голова офіційно оголошує присутнім про рішення ради.

Література

1. Поппер К. Логіка наукового дослідження. — К.: Либідь, 2019.
2. Кун Т. Структура наукових революцій. — К.: Видавництво Наукової думки, 2018.
3. Гегель Г. Наука логіки. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020.
4. Електронний ресурс: <https://aspirant.com.ua/ua/art.htm>.
5. Шейко В.М. , Кушнарєнко М.М. Організація та методика науково-дослідної діяльності . Підручник. Київ: Знання-Прес, 2002, 295 с.